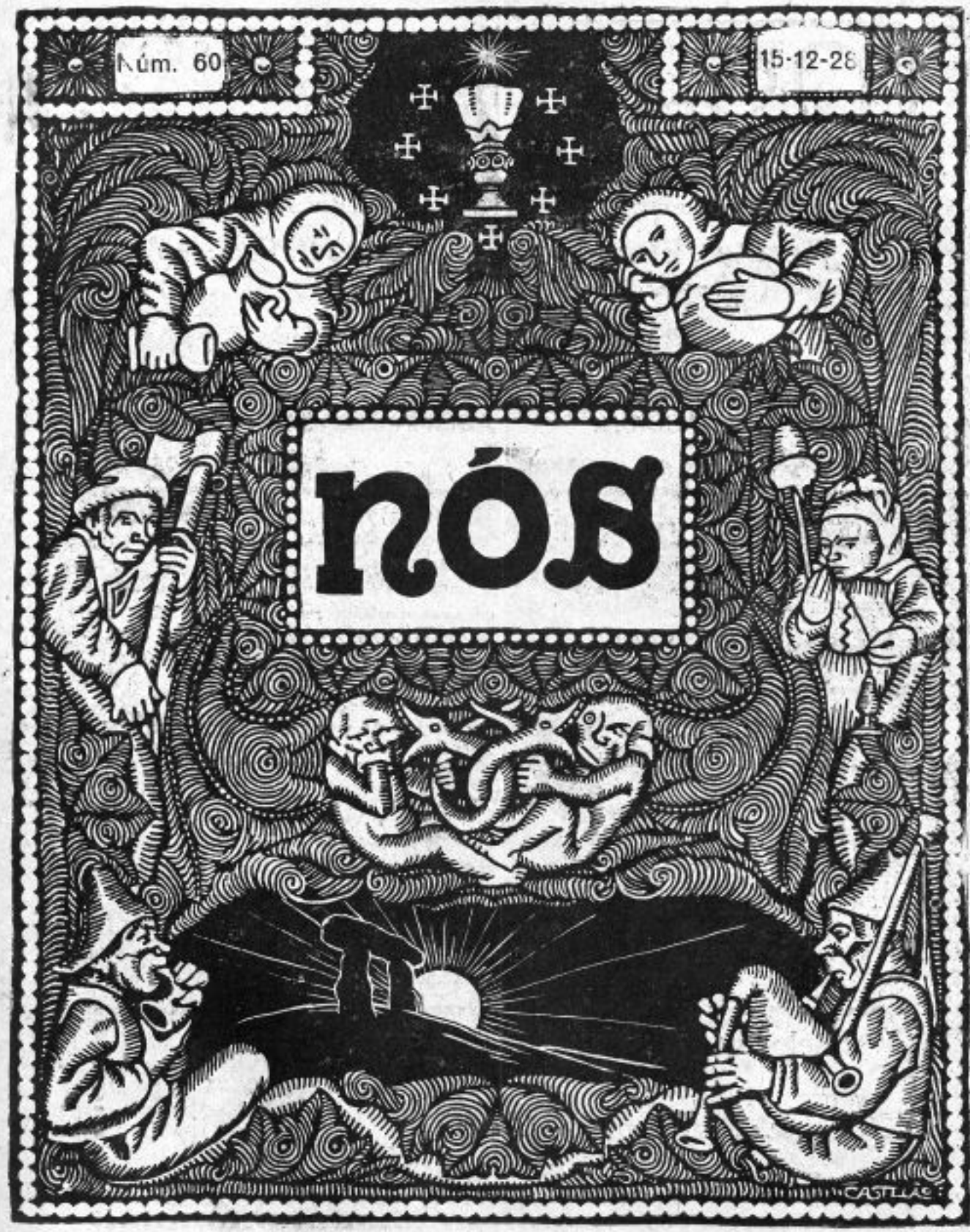
Núm. 60
15-12-28
nós
CASTELÃO

nós.

BOLETÍN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

Direitor Literario
Vicente Risco

Direitor Artístico
Alfonso R. Castelao

Adeministrador
ANXEL CASAL

DIREICIÓN E REDAUCIÓN:
Sto. Domingo, 47—OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.°—A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce números, na Peninsua	6'00 *pesetas.*
Fora da Peninsua	8'00 »
Número solto	0'70 »

NOTA

Este boletín non pubricará mais orixinais qu'os que foran direitamente solicitados pol-a Direición. Tampouco se fai solidario das ideas n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

Os pagos son adiantados e os gastos de xiro de conta dos suscritores

SUMARIO

O insino en Ribadeo dende o século XVI ó XIX, por F. Lanza.

Intresante itinerario d'un viaxe a través de Galicia no s. XVIII, por R. O. Pedrayo.

A eirexa de Santa María de Mixós e as suas aras romanas, por Fermín Bouza Brey, M. Fuentes Canal e Xosé Ramón e Fernandez Oxea.

Catálogo dos Castros Galegos, da Seizón de Prehistoria do S. E. G.

Arquivo Filolóxico i-Etnográfico de Galiza.

Os homes, os feitos, as verbas, pol-a Redaución.

Reloxería ZENITH

MÁQUINAS PARLANTES. DISCOS
AGULLAS e ACCESORIOS

M. CALVIÑO - Ourense

Vicente Risco

Abógado

Santo Domingo, 47-2.° Ourense

nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano X ★ Ourense 15 de Nadal de 1928 ★ Núm. 60

O insino en Ribadeo desde o século XVI ô XIX

As primeiras notizas que temos encol do insino n'esta vila, son de mediados do século XVI. De denantes de ise tempo nada se sabe (o probabel e que non haxa nada que saber) con respeito a iste asunto, pol-a razón de que os documentos mais antigos que eisisten no único arquivo local en que pode buscarse, que é o do Concello, datan do ano de gracia de 1536.

Todol-os «libros de puridade» anteriores á ese ano, e moitos de despois, desapareceron da coleición, roídos unhos pol-os ratos; outros, desfeitos pol-a humedade, e os mais, *comidos* pol-os señores escribanos, que eran peor que os mais afamados roedores, pois chegaban a facer desaparecer de unha vegada as actas de dez anos. Certo é que os rexidores afanábanse por recuperal-os, e outiñan cada pouco «censuras» contra os distraídos segredarios; pro as censuras dos tempos aquiles debían impoñer menos respeto que as da agora, e as actas, e as relaciós de propios, e os censos e todos cantos papeis desaparecian un día, xa nunca mais se atopaban. C'o que, xa agora, orixináronse na historia da vila lagoas profundas, que soilo se poden atuar con suposiciós mais ou menos lóxicas e con contos mais ou menos galanos, que son os materiás que mais empregaron cantos se ocuparon do pasado de Ribadeo, facendo caer en erros tremendos ôs que de boa fé seguiron os seus esquirtos. Citarei, pra exempro, o caso do Sr. Otero Pedrayo, quen, guiándose sín dubida por algún d'eses *historiadores* de bric-a-brac, trabucouse nas páxinas que adica á Ribadeo na sua «Guía de Galicia», según tiven o honor de lle decir por carta particular ô notable esquirtor ourensán.

***

O documento en que por primeira vez se fala de algo relazoado co insino en Ribadeo, e unha conta de propios do ano 1542, na que figura unha partida de quinientos maravedises pro «Bachiler da Gramática».

Quen fose este Bachiler iñórase, como se iñora si facía xa tempo que se adicaba o insino d'aquela cencia, ou si o dito era o primeiro ano que a espricaba. A confianza con que aparez tratado pol-o Concello premite supoñer que non era novo na vila, na que, sin dúbida, disfrutaba d'aquelas consideraciós e privilexios que os mestres tiñan na España dos séculos XIV, XV e XVI, e que, ô decir de Ricatostos («Os españoles na Italia»), eran notabres e honrosos pra iste país, n'unha época en que, na Francia, os escolantes estaban obrigados a facer de pregoeiros dos Concellos, e n'outras nazóns, a servir de sancristás e de criados dos párrocos.

N'algúns concellos, engade o autor citado, eisistia nos tempos menzoados o insino obrigatorio; i-entre aquiles estaban os de Galiza, donde, según os historiadores da Pedagoxía, chegou a penarse con tres anos

de desterro ôs pais que non mandaban seus fillos â escola.

Craro que isto, ben mirado, era fomentar, non a istrucción dos nenos, senón a crueldade, o *herodismo* dos mestres, pois, eiquí como no resto da Europa, as escolas eran, en opinión de Rodolfo Agrícola, prisiós donde se non ouvían mais que golpes e choros, pois a praitica común pra correxir ôs nenos era o vergallo e a palmeta, pol-o que Lutero pedía que taes lugares—«estabros de Curros con dous pés»—fosen desfeitos e arrasados.

En Ribadeo, i-é de crêr que n'esto non estaba soilo iste pobo, non facía falla chegar o arrasamento que quería o frade da Reforma. Pese ô que digan os autores citados, e os que se non citan, o afán pol-a cultura era moi escaso nos elementos dirixentes, e a maior parte do tempo os pobos estaban sin mestre e non tiñan local pr'a escola. De como andaban as cousas do insino da ideia o feito de que en 1564, e decir, ôs vintedous anos de haber tido un Bachiler de Gramática, inda descubrían os rexidores que «era de proveito e utilidade pr'a repúbrica que n'ela haxa mestres que insinen a ler i-escribir ôs mozos», e con iste fin acordaban dar 33 reás á Sancho de Saavedra, que era *bó escribano*.

Os nenos quedaban eiscruídos do insino, ¡e pouco que se aledarían d'elo! As nenas, non se diga. A preocupazón de que âs mulleres non lles facía falla saber ler era xeneral d'aquela, e inda hoxe, por desgracia, non se acaban de desarreigar das nosas aldeas, donde non é difícil ouvir ôs vellos—sobre todo, âs vellas:

—¿Pra qué queren saber de letras as mozas? ¿Pra esquirbir ôs mozos? ¡D'abondo teñen co-a língua!...

Soilo os mozos podían adicarse ôs estudos en que se adeprenden os saberes, como dí o «Código das sete partidas». Así, e non como contan os libros, se ocupaban da ilustración do pobo os nosos Concellos.

Sin embargo, pouco despois do ano últimamente citado, as escolas abríronse de vez, pra grandes e pequenos, tomando o insino unha marcha, senón ascendente, ô menos, recta e, no que sabía, segura.

Desde fins do século XVI, todol-os anos, e sempre no concello aberto do primeiro de Xaneiro, convocado á son de campá, os veciños nomeaban mestre pra escola, ô mesmo tempo que gaiteiro, pregoeiro, veedor das candelas, sancristán, campanilleiro e demais funcionarios púbricos..., todol-os cuaes estaban, en xeneral, millor retribuídos que o escolante, o cual tiña, por chea, cen ou cento cincuenta reás ô ano, non sabemos si con desconto. Eso sí; dábaselle (pol-o menos acordábase darlle) «boa casa i-en bó sito», e inda âs vegadas se lle engadía un plus de medio real ô mes por cada rapaz desasnado que presentaba.

***

O século XVIII é trascendental na historia de Ribadeo pol-a importanza que a navegazón e o comercio chegan á adequirir, impulsados por un fato de homes emprendedores, antr'os que merece sinalarse D. Antonio Raimundo Ibáñez, admirabre capitán de industria, como hoxe se diría, asesinado a pedradas pol-as turbas patrióticas, ô estalar a guerra da Independenza.

Emparexado co progreso material ven o do insino, empuxado pol-o mismo pobo, que ora por adicarse o navegar, ora pol-as suas relazóns comerciaes dentro do país, sentía viva coma nunca a necesidade de se capacitar pr'a loita.

A iniciativa particular froreceu entón, ô calor d'ese rexurdir eispréndido, en fundaciós escolares notabres, sostidas principalmente c'o diñeiro das Indias; e o Concello, pol-a sua parte, non deixaba de acudir co-as suas liberalidades, como d'aquela se decía, á obra rexeneradora, consinando en todol-os presupostos algunhos centos de reás pra axudar ô sostenimento das cátedras de gramática, artes e moral que viñan eispricando dous frades do convento de San Francisco. Cátedras que eran «a obra mais agradabre ôs ollos de Deus e útil â vila», según escribía desde Guatemala, en Xunio de 1749, un fillo de Ribadeo, D. Tomás García Amieiro e Vaamonde, quen, ô mesmo tempo que tal decía, mandaba catrocentos «pesos escudos de 128 cartos» pra que se impuxesen en fincas seguras, destinando os réditos pra «axu-

da de manter os Reverendos Pais Maestros que o grande celo e caridade do Cabildo conqueriran pro adeantamento d'esta vila e do seu contorno».

Pra esa fundazón levantouse, por acordo capitular do ano 1738, unha casa, que se chamou *casa de aulas*, na praza do Campo, extramuros da vila, n'un solar regalado pr'ouxeto por un veciño xeneroso. As obras fixéronse, en parte, con fondos propios, i-en parte con un préstamo que fixo a Cofradía do Santísimo, á que se lle pagou, anos adante, cos restos da cantidade mandada pol-o Sr. García Amieiro. A construzón da casa de aulas dou orixen a muitas discusiós no seo do Concello, votando en favor d'ela 69 veciños; en contra 3, que non querían estudiantes porque facían muitas diabruras; i-en favor da casa, pro en contra do sito elexido, outros 3. Estes últimos opoñíanse a que o colexio se fixese na praza, porque n'ela, pretiño do solar regalado, estaba o lavadeiro do pobo, e n'él decíanse a berros cousas que os estudantes non debían ouvir.

O tempo veu á darlles a razón á estos veciños moralistas. Ós poucos anos, o Colexio houbo de ser abandonado por môr dos escándalos das lavandeiras; e as cátedras foron trasladadas a un ricuncho da fábrica, que xa estaba cerrada, mandada facer por Carlos III pra popularizar na bisbarra a industria dos lenzos e das cintas.

E alí morreron pouco despois, faltas do apoio do Concello, que xa escomenzaba á perder o intrés pol-as obras culturaes.

***

A mais notabre das istituciós particulares d'insino no século XVIII, foi a Obra pía Sierra Pambley, fundada pol-os irmás don Xacinto e D. Francisco Sierra Pambley, orixinarios da rexión leonesa, donde istes apelidos andan ainda vinculados a fundaciós escolares, según temos lido n'algún artigo do visitador de escolas D. Lois Bello.

Os señores Sierra, por testamento otorgado o 28 de Setembro de 1713, fundaron, dotándoa con rendas d'abondo, unha «escola de ler, escribir, contar, doutrina, Gramática e demais cencias, como s'estila nos colexios da Compaña de Xesús». Rexiríana dous fillos de San Ignacio, cada un dos cuaes percibiría anualmente cen ducados; e había de estabrecerse na casa-torre que os donantes costruiran, en 1701, no sito coñecido por Xibraltar, e que inda eisiste, desiñándose co nome de Cuartel vello, porque de cuartel de milicianos serviu no século derradeiro.

Os xesuitas—sua conta lles tería—non quixeron facerse cárrego do colexio, i-entón os herdeiros dos Sierra Pambley viñeron a un acordo c'o Concello, quedando iste de patrono da fundazón e de «proteitores» o cura da veciña freguesía de Vilaselán e o pai prior do convento de franciscos, de Ribadeo.

Patrono e proteitores cuidáronse pouco da obra que se lles poñía nas mans; e mentras as casas con cuias rentas se había de soster aquila, iban caindo pouco a pouco, as prazas dos mestres que habían de sustituir ós discípres de Iñigo de Loiola permañecían desertos anos e anos, chegándose en 1763 a refundilas n'unha soia, que se lle deu vitaliciamente á un crego, apelidado Caloino, o cual había de disfrutar das rendas que quedaban, poucas xa; porque os bés, na sua maioría, pasaran a mans estranas, que nin por xustícia os quixeron devolver.

Ô comenzo do século XIX vendéronse, por mandado do Goberno, as rendas salvadas do desastre; i-esta venda, según decía o Concello, anos adiante, ô dar conta das fundaciós de índole que había no condado, «pode decirse que motivou a eistinción d'este estabrecimento, pois quedando reducidos os seus caudals ós 1698 reás dos rédetos, ainda cando estos seian pagados puntualmente, con dificultade se atopará un mestre, ô menos bó, que acepte o insino na cátedra de Latinidade», que era ô que quedara reducida a escola.

FRANCISCO LANZA

Ribadeo, Xaneiro, 1928.

Xa apareceu

CANTIGAS E VERBAS AO AR

Poesías por Xulio Sigüenza

Un intresante itinerario d'un viaxe á través de Galicia no século XVIII

***

Debo â bondade do Sr. Ortiz Solís, arquiveiro da Diputación Provincial d'Ourense, o coñecimento d'un intresante manuscrito tidoado «Itinerario facultativo del viage a Galicia que el Sr. Conde de Guzmán, del Consejo de S. M. en el de Hacienda, Intendente de exército, Inspector General de Caminos y Canales de Navegación, etc, emprendió este año de 1799 con el motivo de inspeccionar la Carretera que solicitan las tres provincias de Santiago, Orense y Tuy». No contido do manuscrito separanse naduralmente duas porciós: unha téinica (estudo do trazado, aproveitamento dos anacos de camiños antigos, pontes, empedreados e demais) e outra da peisaxe e vivir das terras percorridas. Dend'o día 18 de setembre ô 30 de Santos o diario do viaxe garda suxestivas lembranzas d'aquila Hespanha, en parte tradicional, en parte mordiscada pol-o esprito do sigro do despotismo ilustrado. *Sendo cativa a literatura de viaxes por Galicia coidamos qu'os datos e impresiós gardados n'iste* Itinerario *non son desmerecentes de ocupar unha miguiña de tempo â atención do noso Seminario d'Estudos Galegos. E por tratarse d'un testimonio ceibe dos prexudicios qu'entón cobrían o nome e a sona da Galiza, seguirémolo dend'o primeiro día.*

OS VIAXEIROS

En compaña do Sr. Conde viñan o seu segredario D. Xohan Antonio Giranda, o facultativo D. Vicente de Ponte e mais un axuda de cámara de sua excelenza. Debía sere o conselleiro un grave personaxe de moito tino e calcada esprencia posta ô servizo da Católica Maxestade de El Rei D. Calros IV. Entre S. Vicente e Trafalgar, despois da guerra do Rosellón e dinantes do 1808, a Monarquía inda gardaba o seu dourado prestixio e o imperio d'alénmar. O conselleiro, c'o segredario e axuda de cámara viaxaban en silla de postas con duas mulas. O facultativo veu sempre acabalo e a il se debe a redaución do diario.

AS SETE PRIME1RAS XORNADAS; DE MADRID A VALLADOLID

Camiñaban de cinco a seis horas e meia. Primeira noite na venta da Trinidad de «regular comodidad» pol-o que toman notas pro arregro da pousada. O segundo día xantar na casa de Postas de Navalejo onde toman medidas pra facer unha fonte por ser logar de moito tránsito. A venta de Peñagudiña somentes sirve pra arrieiría. No Real Sitio de S. Ildefonso o mesón do «Oso» o da «Aragonesa» ten boa feitura mais cativa comodidade. O camiño â saida de S. Ildefonso parés a avenida d'un parque. Esta escanastrada a casa de postas de Ortigosa e pasáse mala noite na *fonda* de San Rafael («comedor común mugriento, sucio y asqueroso»; paredes sufincadas en madeiros) pobo importante pol-o tráfico pois n'il apartan os camiños pra Segovia e Valladolid.

En Villacastín onde chegan âs doce do coarto día o camiño forma unha rúa porca de trollo, esterco e palla. S. Cidrián, bó pobo, porca pousada. Da ponte d'Almarza á Martín Muñoz camiño endiañado; soilo queda pol-o meio un sendeiro, o demais comesto pol-a vexetación de cardos silvestres. Martín Muñoz foi boa pobración. A quinta xornada durmen en S. Cristóbal á dazaoito légoas de Madrid; o venteiro soilo s'intresa pol-as cabaleirías.

En troques dúrmese ben nas habitaciós independentes do bo mesón de Olmedo. A

ilustre vila tén trescentos e cincoenta veciños, correxidor e alcalde. Os viaxeiros non dín rén da fermosa peisaxe hestóreca (muros, eirexas, rúas) de Olmedo: faltaba moito pr'o romantismo. Logo por camiño natural (en Olmedo remataba a carretera feita) lameirenta e pol-a rúa desfeita de Valdestillas (soilo ten pousada de arriciros) séguese pol-as pontes do Adaja e do Duero. Dinantes d'iste os camiñantes teñen feito carreiros entre bosques de encinas. Despois da ponte estreita un longo piñeiral que chega hasta o Campo Grande.

VALLADOLID.

«Villa por villa—Valladolid en Castilla». Crasifiquemos os datos do «Itinerario».

Terreo dos arredores: chao, enxoito. Permite ir ollando o panorama das construicións que *piramidan* na torre da catedral, e proporcionan satisfaición ô esprito.

Edificios: Os millores son os relixiosos (44 conventos, con outras tantas parroquias e outras de difrentes fundacións e estatutos sin contar as ermidas: soilo arredor do Campo Grande hai 22). A terceira parte feita da Catedral, asegún os planos de Herrera, chama a atención; de fixo non seguirán endexamais os traballos. Outra *pieza* notabre é o convento e eirexa de Dominicos de S. Pablo, de xénero gótico (â dreita do presbiterio capela con sepulcro de mármol e retabro de execución *nimiamente parada* de gusto gótico; sancristía con boas pinturas e esculturas).

O alcázar dos Reis é grande e reparado modernamente en *estilo juicioso*.

Ruas e casas. A praza pouco menos que a de Madrid con casas (d'elas o Consistorio) coroadas de goardillas. Boa rúa de Santiago. Mesós. O millor o da *Rinconada*, por frente da eirexa do S. Bieito.

Esguera. Cruza a vila e por moitas pontes ben conservadas xunta unhas rúas c'as outras.

Obras necesarias. Xuntanza do espolón novo co vello por unha rúa que debe pasar pol-a horta dos Trinitarios que está ô pé do Pisuerga e da que resultará comodidade e ir millor do Campo Grande â Ponte maior.

Ponte: Son duas xuntadas á un correr pois unha quedou moi estreita: coñece nos arcos úns gotecos, outros de meio punto. Lugar de moito tránsito pr'a terra de Zamora.

RIOSECO E BENAVENTE.

Bó camiño hastra Villanueva debido ôs diputados da Sociedá Económica de Valladolid. Un anaco pol-o monte de Torozos. En Mudarra gran fonte de catro canos con superior auga, mala pousada e despois baixada por lagóas hastra Rioseco. Vila de pán, viño e legumanzas. Moito trato e comercio. Todal-as rúas teñen soportales o que fai un *poco obscura la población*. A millor eirexa a chamada do *Refugio*. Gran arco de entrada pol-o camiño de Valladolid (24 pés de diámetro e 26 de outura contando aletas e impostas). Mesón de los Caballeros: boa entrada, farta mesa, limpas camas, boas coadras pr'o gando. Logo séguese por Villaflechos ô miserabre logar de Villar de Tallares: a mesiña da pousada non erguia do chán dous pés e meio e as tres coartas de longo estaban cobertas de mantel asqueroso. En Villalobos, despois d'un camiño enlamado, soilo s'atopa ô final da longa rúa, a praza onde está o convento de Sta. Clara e unha probe pousada; o Conselleiro durmíu n'un coarto baixo, porco, «sin cama alguna de provecho». Castro Gonzalo, pobo tristeiro de xente probe. Despoixa atópase a ponte ca pousada pra arriciría e cobranza do pontazgo. A ponte tan precisa está caducada pois o Consello de Estado non atende âs recramacións do país.

Benavente: 1.500 veciños, bó mercado semanal (todol-os prodoitos da terra especialmente trigo e cebada) rúas estreitas, encostadas, de croyo, sin casas de consideiración. Eirexas de S. Francisco, Sto. Domingo, e o Hespidal; alcázar ou pazo, ben deixado, da casa de Alba con xardís, hortas e grande bosque que n'outrora debeu ser famoso; agora está ameazado de destroírse pol-o que o Duque debía volver pol-as nobres ideias dos seus antergos. Benavente debía ser o centro de futuras carreteiras pra Galiza, León e Asturias.

D. XOHAN ANTONIO BRINGAS—DE BENAVENTE Á SANABRIA.

Os viaxeiros chegan á Benavente o día 8 de mes d'outono (10.ª xornada) demorándose alí por indecisión sobre o camiño pra seguir descontra Galiza e pol-o estudo da ponte de Castro Gonzalo, hastra qu'o día 11 presentouse o correxidor d'Ourense Don Xohan Antonio Bringas. Nas portas da vila hai unha ponte onde comenza o estudo da carreteira de Galiza, pedida pol-as provincias de Sant-Iago, Ourense e Tuy. É preciso acomodar a ponte pra carruaxes. O logar de Sta. Cristina demanda unha ponte sobre o río Orbigo que soilo é vadeabre catro meses ô ano pasándose en barca os outros oito cando n'hai que agardar sete ou oito días no tempo das cheas.—Na terra chá dende Santa Cristina a Quirnelas medra un fermoso bosque de encinas e carrascas. A veiga do río Tera crúzase por moitos pontillós, calzadas e pasales. N'outrotempo o Diputado de Galiza D. Vicente Vázquez del Viso propuña levar o camiño pol-a carreteira d'Astorga hastra o logar de Manganeses de la Polvorosa. Mais á Sua Excelencia non lle parece ben a idea. O pobo de Sistrana en bó terreo preto do Río Tera, está composto de casas de tapiales sobre cementos de mamposteiría de croyo, trabazón de cal e aréa, e tellado de tellas. Os froitales e hortas dán alegría ôs arredores da poboación. Hastra Sta. Marta de Tera segue o país ameno de bosques e muíños, e crima sempre igoal asegún os veciños pois en ningún tempo s'albisca a neve. Sta. Marta de Tera posto n'un outo chao somentes sirve de paso á poucos e tristes arrieiros. Na terra abonda o trigo, centeo, liño, gado, e as troitas do Tera. Eiquí comenza a notarse o xenio orgaizador do Correxidor d'Ourense que dispón unha soberba mesa no probe mesón d'arrieiros. Nos vals afloentes do Tera hai bosques de carballos e amieiros que estreitan o camiño provisto de pontes de pau. Por Camarzana o camiño preto do río está asombrado por bosques frondosos e moitas vegadas impedido pol-as cheas. Considerando o trollo e esterco das canellas de Camarzana, o xefe pensa en guiar a carretera por fora dos pobos. Despois d'unha ponte antiga sobre o Rionegro chégase ô pobo d'iste nome; non tan malo como a xente dí pois ten posición vistosa, casas de silex branco e abondo de mantenzas.

Mombuey: 70 veciños, esgrevio paso con precipicios, casas dispostas en altos e baixos, de mamposteiría brava con verocos, tellados de colmo con lousas e aladallos de bimbio, distribución soilo boa pr'o gando sobretodo porcos dos qu'hai d'abondo e moito trato no mercado onde se trata en liño, cáñamo, legumanzas, gráus, touciño, xamós, gando, panos e bayetas en cantidá que asombra n'un pobo tan pequeno. Ista rexión da provincia de Valladolid ten bós sitios soilo lle faltan camiños. Demostran ista precisión os informes dos Superintendentes de Camiños e Correios Conde de Floridablanca e Príncipe de la Paz nos anos de 1735 e 86—Venta d'arrieiros en Cerdenilla — Asturianos: moita herba, liño e páu casas de mamposteiría con barro e cobertas de pizarra e palla. No pobo agardaban o Correxidor de Sanabria e outra xente de viso, d'eles Don Francisco Xavier González, abade de Requejo, cabaleiro de Calros III. En Asturianos bo xantar (carnes, viño de pasto); soilo faltaban os postres que non s'acostuman na terra. Ás vegadas veñen os portugueses vendéndoos pol-as portas. Hastra Sanabria pásase por Palacios (terras de liño, pán, centeo, arboredos), Remesar e Otero, xa en terra montesía.

Sanabria: A Puebla está en ademirabre posición sobre unha roca; chán de pizarra con vetas de cuarzo branco; rúas esporentes con escaleiras labradas na pedra e nos ocos pequenos empedreados de croyo; casas de mampostería con silex, croyo, pizarra, cal e areia; portales sobre pés de pau sin labrar sosteñendo as fachadas de táboas de castiñeiro trieiteadas de pizarra, pouca tella e bastante palla; bó castelo; parroquia gótica; unha dúcia de casas importantes; 300 veciños; algunha tenda de pán, viño, azeite e vinagre. A xente non pode ser millor mais a agricoltura está deixada pol-a falta de relación. Importantísimo comercio de liño con Portugal; en cada mercado mensual véndese

por 300.000 r. de vellón, ou sexan 3.000.000 e meio ô ano. Ca apertura de estradas medraría o comercio de gando, carnes, escabeches, etc. Os viaxeiros demoraron pol-o mal tempo dend'o 12 ô 15 d'Outono, parando en casa d'un Rexidor por ser noxenta a pousada posta â ezquerda da entrada da vila.

DE SANABRIA ÂS PORTILLAS

Hastra Requejo mal camiño con reviravoltas e pontillós. Moi feituco o pobo arrodeado d'arbres que cobren as casas deixando soilo ollar a pirámide da eirexa. Está ô pé da Portilla de Padornelo e ten un crego qu'é un miragre de aitividade e enerxía: estabreceu fábricas de sombreiros, colchas, lenzos, curtidos e fixo un bô anaco de camiño hastra a Portilla. S'houbera moitos cregos d'iste xeito non habería Monarquía como a Hespanhola. Ouvindo as malas novas do camiño desarmouse a silla de posta que foi levada en carros e todos seguiron d'acabalo. O camiño feito pol-o crego de Requejo é d'un coarto de legua entre arboredos. Despois do río Mosquitas, e do regueiro Carrancho, hai camiño en penedo, arroyadas: dina de lembranza a fermosura do sitio de Camaliñas, de lameiros e arboredos que baixan dos montes da ezquerda. Esgrevias costas con anacos destroídos de calzada e moitas carballeiras ô correr. Ponte de Libros, marco dos Bispados de Astorga e Ourense, en peisaxe de fervenza e arboredos. No mais outo da Portilla erguese unha cruz de 10 pés e meio con iscripción gótica do século XIII. O pazo non é tan esgrevio como se dicía. Na baixada está o pobo, de casas grandes e probes; a xente ademirase da silla. Seguindo a baixada descontra Lubián paso do regueiro *Pedrayo* por un pontillón de madeiras coberto de lousas; lameiros e pasales sobr'un río pequeno que pide boa ponte; a cál é preciso traguela da Asturias ou montes leoneses. Lubián; esparexido entre castiñeiros; 60 veciños; bó término «apenas se conoce aquila ociosidad»; os veciños teñen d'abondo pra vivir fartos, soilo precisan estradas.

AS PORTAS DE GALIZA

O 12 d'Outono saiu o Xefe de Lubián n'unha liteira «silla apoyada sobre dos machos» que asegura a comodidade de sua Excelenza. Empezáse á ouservar o comercio galego; dinantes de Lubián atópanse moitos mercaderes que camiñaban pr'a feira de León. En Lubián dazaoito arrieiros con melruza, cóngrio e outros peixes salgados pr'a terra de Campos de Lubián maragatos con cento cincoenta machos con xéneros pra Zamora e Toro. Hai fartas carballeiras dinantes da ponte de Xoiza sobre o regueiro da Veiga, e preto o santuario de Nosa Senhora da Tuiza, grande, con duas torres de silleiría que fan «magnificencia» Cruzando oito regueiros ô rubir costas de terras barrentas e pizarrosas chegase o outo da Portilla. Fermoso houirizonte pol-a parte de Galiza.

Dinantes do pobo de Canda (que dá nome â Portilla) unha fonte qu'endexamais medra nin devece. O pobo ten soilo 7 veciños, eirexa probe feita de pouco tempo, moitos lameiros, searas e touzas. Vilavella; mal camiño esporente e perigoso aberto na pedra pol-a ferradura das bestas; vado do regueiro das *Hortas;* esterco nas rúas, pousada do Ferrador. En Vilavella xuntáselles a silla que se volveu á armar 75 veciños que gaban as suas produciós e esportan 200.000 reás de vellón c'as colleitas da pequena vega.

GUDIÑA E MONTERREI

Pobos de Pereiro e Cañizo, camiños lameirentos, estrume pol-as rúas, n'outono ístranas con ponlas, e urces («especie de brezo o romero sin olor») botandolles por riba estercos das coadras e casas. Dinantes da Gudiña n'unha praza do camiño a hermida do S. Bernabé preside a feira mensual de moito gando.

Gudiña: ô pé d'un alto pequeno; bó lugar de 75 veciños, alcalde e Correxidor do Señorío da casa de Alba; duas riolas de casas que fan unha rúa longa con piso de esquilmo; pousadas porcas; repártense pol-as casas do pobo; na do Sr. Correxidor pouca cursidade; é o 19 do outono con chuvia e neboeira.—Camiños barrentos, pontes Navallo e San Lourenzo, regueiros, lameiros e arboredos.

(Rematará no tomo próisimo.)

A EIREXA DE SANTA MARÍA DE MIXÓS E AS SUAS ARAS ROMANAS

TRABALLO PRESENTADO NO SEMINARIO D'ESTUDOS GALEGOS POL-OS SOCIOS, SEÑORES:

D. Fermín Bouza Brey, D. Manuel Fontes Canal, e D. Xoxé Ramón e Fernandez Oxea

(Proseguimento)

De un ouso son as eirexas de Santa Comba, San Pedro de la Nave, Santa María de Lara ou de Quintanilla de las Viñas e San Miguel de Tarrasa. A de San Xohan de Baños, que aparentemente poidera parecer de tres ousos, probado está que unicamente o central é un ouso propiamente tal, pois os dous departamentos laterás caen fora do corpo da eirexa i-están arredados do ouso central n-un espazo cuase igual á sua anchura. Pol-o tanto temos que desbotar a suposizón de que a eirexa de Mixós cos seus tres ousos (fig. 5) poida ser visigoda anque a elo nos incrinase o característico trazado dos seus arcos.

As eirexas con tres ousos, que responden á necesidade das tres advocazóns, que a protexen, comenzan á apareceren co arte chamado asturiano. Os templos de esta época teñen casi sempre tres ousos cadrados que como teñen de estar forzosamente na mesma liña pol-o interior da eirexa, solen presentar ó exterior a liña crebada na que o ouso central sobresae dos dous laterás cando istes son de dimensiós mais cativas que as de aquel. Tal é a disposizón que gardan as eirexas asturianas de San Xohan de Pravia, Santullano, San Miguel de Liño, Val-de-Dios, San Salvador de Priesca, San Pedro de Nora,

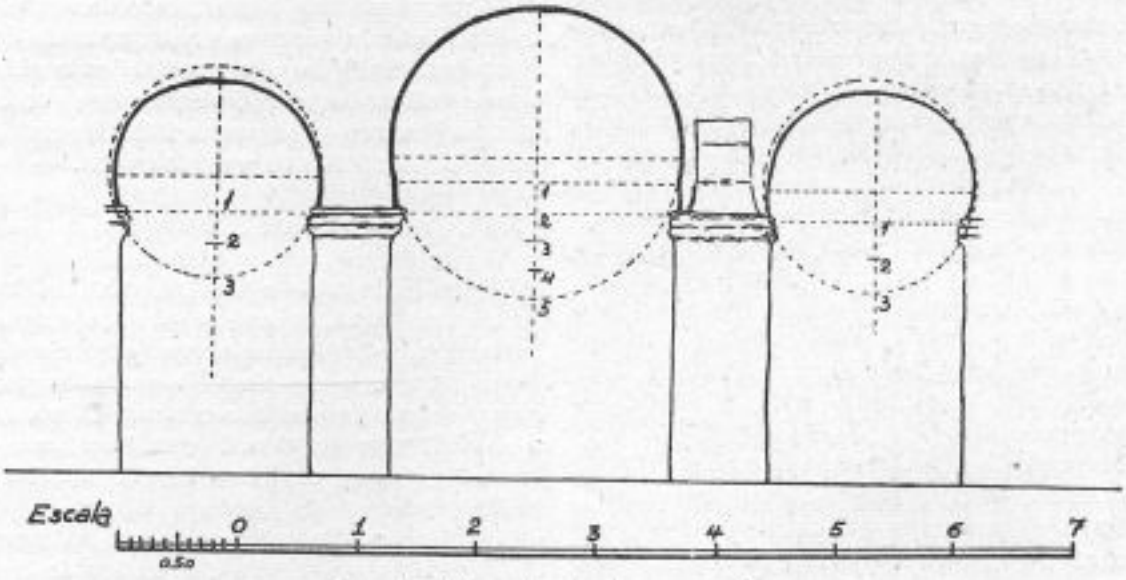

Fig. 4.—Trazado dos arcos ousidaes

San Adrián de Tuñón e Góviendes todas elas de tres ousos e tres naves. Agora ben, os ousos das eirexas asturianas son sempre de planta cadrada interior i-esteriormente, cousa que non sucede na eirexa de Mixós.

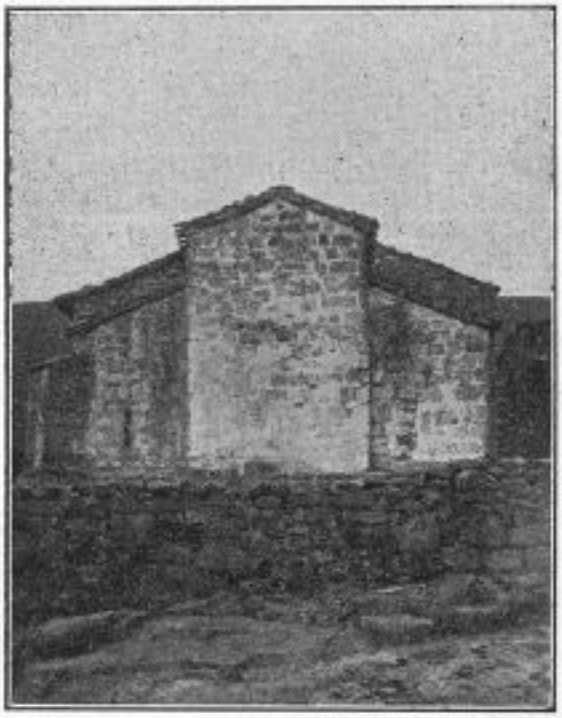

Fig. 5.—Ousio de Mixós ô esterior

As únicas eirexas de cabeceira somellante â de Mixós, son edifizos mozárabes como a leonesa de San Miguel de Escalada e a de Bobaster. Esta somellanza, que ven a complical-o problema da clasificazón da eirexa de Mixós, fai ô paso que este seña un exemplar por demais intresante e raro pol-as suas particularidás.

Cecais o estudo da decorazón de esta eirexa, con ser ela tan probe, poida facilitarnos algún dato que contribuia á pôr en claro a época da sua edificazón. Todo o elemento decorativo da eirexa de Mixós redúcese â moldura que sirve de imposta ôs arcos (fig. 6); esta moldura é de traza netamente asturiana e dáse en moimentos do século IX ou X. Vémola en Goviendes, século IX, (fig. 7, A); en Santullano, século IX (fig. 7, B); en Nora, século X (fig. 7, A i E); en Priesca, século X (fig. 7, A e F) i-en Deva, século X (fig. 7, A e G). (1) As molduras de Santullano (fig. 7, G) e San Tirso de Oviedo, século IX (fig. 7, D), non son mais que unha pequena variante do mesmo motivo, pro as primeiras poden facilmente confundirse co-a nosa. Iste detalle, ô parecer tan insiñificante, é de grande valor pra datar a edificazón, pois en tales minucias decorativas é donde poden precisarse mellor as características de un estilo.

Tampouco o paramento dos muros, de aparello irregular, no que hai pedras de grandores diferentes, misturadas con cachoteria i-ás vegadas con algún que outro ladrillo, responde ô xeito dos muros dos edifizos visigóticos feitos de sillares regulares. O estar enlucidas as paredes pol-o interior é causa de que se non poida apreciar o despezado que presentan; mais abonda con ollalas por fora pra, dende logo, desbotalas como de construzón visigoda.

Resulta, pois, que o único que poidera facer creer na filiazón visigótica de ista eirexa é o trazado dos arcos que, como vimos, dan unha prolongazón de un terzo de radio, pro temos que desbotar tal suposto vista a estructura e os elementos decorativos. Ademais, nas eirexas asturianas dánse arcos que teñen asi mesmo prolongazón de un terzo do radio co-a circunstanza de que, canto mais cativos son, mais pechada é a sua curvatura i-en troques os arcos grandes tenden á abrirse que é o que acontez, precisamente co arco central de Mixós que se retrae i-está peraltado en perto de un quinto do radio.

Por todal-as devanditas circunstanzas pômos en dúbida que a eirexa de Santa María de Mixós sexa un edifizo de época visigótica i-en vista da sua marcada analoxía cas eirexas do ciclo asturiano, coidamos estar en presenza de unha basilica de tres naves de este tipo na que hay elementos de mozarabismo.

Insistindo no espresado de que nas eirexas asturianas dánse arcos que teñen tamén

(1) Datos istes debidos â xenerosidade proverbial do mestre Gómez Moreno de culo arquivo valioso forman parte, estando inéditos na maoria. As demais consideranzás basámolas nos estudos eruditos do mesmo profesor «*Iglesias Mozárabes*» e «*Excursión a través del arco de herradura*», en «Cultura Española (T.° III. 1906) así como na «*Historia de la Arquitectura cristiana española en la Edad Media*» do ilustre D. Vicente Lamperez.

prolongazón de un terzo do radio citaremos as de Nora e de Priesca que ostentan arcos de ferradura moi semellantes ôs de Mixós; en Priesca, ademais, os arcos da cabeceira

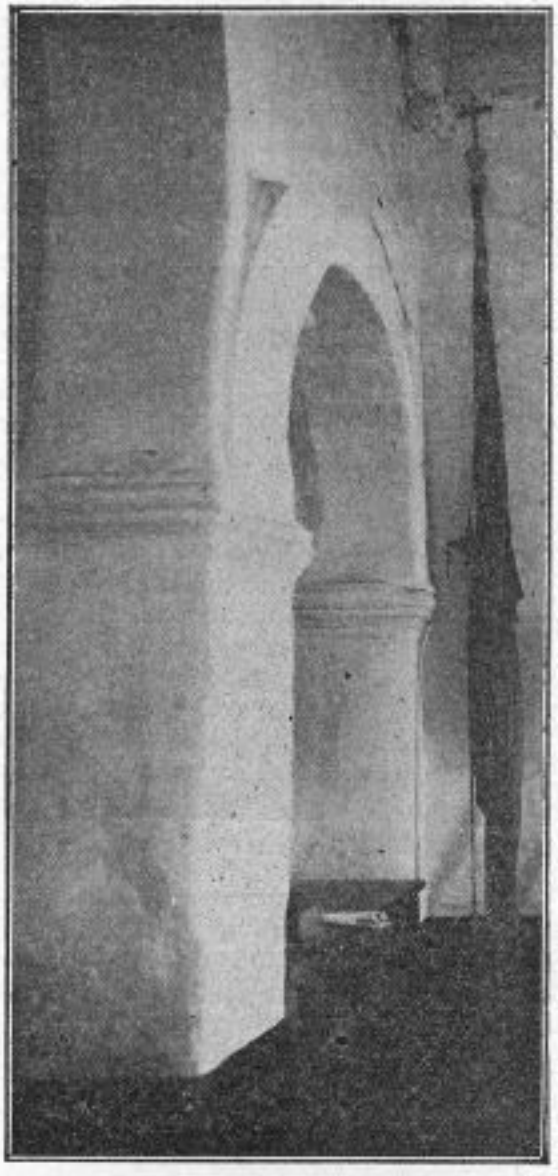

Fig. 6.—Molduras, arranque de un arco transversal e arco da izquerda

son peraltados o que xunguido âs semellanzas que presentan as impostas de estas duas eirexas ca de Sta. María de Mixós e a coincidenza de teren rtes ousos, ainda que os asturianos estean na mesma liña esterior, fainos afincar mais a nosa sospeita de que Mixós sexa un edifizo do chamado tipo asturiano.

De ser ademitida, pois, a nosa hipótese a eirexa de Sta. María de Mixós quedaría datada entre os fins do s. IX e os comenzos do X.

* * *

Entre as sorpresas que nos deparou tan insigne moimento ocupan logar de preferenza as pinturas muraes e as aras romanas, entre outras antiguidades que diremos.

Sitúanse as primeiras no ouso central, detrás do retablo barroco que o enche, alí á onde non chegou o encalado que o luxa. Á bon seguro que desaparecido éste aparecerían as boutas cubertas de representazóns relixiosas cuio interés non é preciso remarcar.

Representa a composizón ô Padre Eterno, barbado, con mouras crenchas mostrando as chagas das escoantes estremidades, sostendo no regazo ô Fillo crucificado, e ô seu redor o tetramorfos do que se aprezan sómentes â dereita o touro, representazón de San Lucas, en bermello e negro, e â esquerda o león, símbolo de San Marcos, en ocre.

Descontado o seu innegabre medioevalismo, non podemos siñalarlle unha data superior ôs séculos XIII e XIV, tal vez con repintados posteriores aínda.

As aras romanas son duas, como deixamos espresado, ambas de pedra de grán. Unha de elas fica empotrada baixo a mesa vella—a nova é de cabaletes de madeira—do altar do Cristo, que ocupa a capela da banda do Evanxeo e cuia imaxe, tan loubada pol-o P. Yepes ten no altar pintado un letreiro que fala da devozón que Ignacio Rodríguez lle tiña no ano de 1603. Tén esta parede mensuras 70 cm. pra a outura e 39 a o anchor máisimo, presentando nas molduras superiores grabados de festóns en ángulo e no paralelógramo da superfice destiñada ô epígrafe, si o tivera, duas diagonales e nos campos triangulares que elas deixan da banda superior e da inferior dibuxos de dous semicírculos concéntricos e nos dos

costados dous trazos reitilíneos que seguen paralelos ás aristas laterales da ara en custión. Non conserva, repetimos, na parte visibre inscripzón nin letra algunha. O frontal do altar baixo do que se oculta está constituído por un soberbio coiro de Córdoba.

A outra ara forma parte da mesa do altar central. Ten as molduras inferiores soterradas, mais deixando ô descoberto por compreto o notabel epígrafe que transcribimos, lamentando que as fallas da pedra impidan que poidan ser leídos totalmente a segunda liña e o nome do adicante.

Mede o conxunto dende o rás do chán 74 centímetros dos que 21 corresponden ás cin-

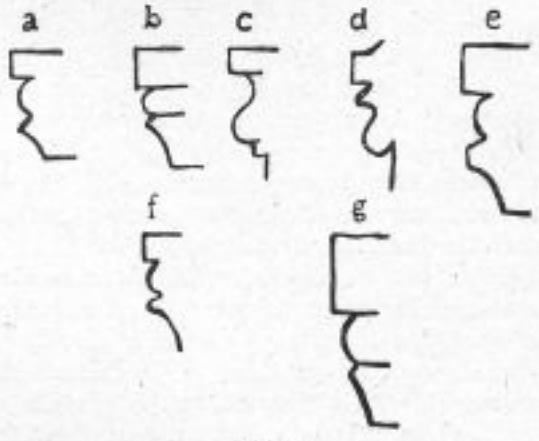

Fig. 7

co molduras que pol-a parte superior a adornan. De ancho na banda superior mede 50 cm. e sô 40 na mesma dimensión a face onde a inscripzón se labra. Diz así:

BANDVE
CAL CO
ER A
RVI
V·L·M

A primeira liña está constituída pol-o nome da divinidade, nome basto na epigrafía romana peninsuar da que conocemos as seguintes inscripzóns portuguesas:

BANDIOILENAICO (Esmolfa, Penalva do Castello.) (1)

BANDVE (Perto de Bragança.) (1)

BANDERAEICVS (Según lectura de Argote, na Ribeira da Pena, eirexa de Sta. Mariña, Villareal.) (2)

BANDIARBARIAICVS (Idanha a Vella, Beira.) (3)

E na Hespaña:

MANDICA DER (Ponferrada.) (4)

BANDVAETOBRICO (Codeseda, Sarreaus, Limia, Ourense.) (5)

BANDIAEAPOLOSEGVS (Nas Brozas, Cáceres.) (6)

BCANTVNAECVS (Ciudad-Rodrigo.) (7)

BANDVE ITVICIESIS (Mezquitilla, Orgaz, Toledo.) (8)

BAN... (Malpartida.) (9)

BMERVASEVCS (Soure.) (10)

ás que temos que engader a que cita Barros Sibelo nas suas «Antigüedades de Galicia» (11) como ollada por él en Bande e perdida dempois sen transcribirse aínda, e a que procedente de Eiras, San Amaro, Ourense ten en estudo o noso querido amigo F. L. Cuevillas a quen debemos ista nova. (12)

A localizazón das lápidas citadas fala ben craro de un deus do Panteón do Occidente peninsuar, de unha divinidade do Olimpo céltico, cuio nome botou fondas reigañas na toponimia de Galiza do que son mostra *Bandañeira, Bande* (un en Lugo e outro en Ourense), *Bandebó, Bandeira* (dos que hai

(1) **Hübner**, «C. I. L.»—«A. N.» 35.»

(1) **Hübner** op. cit. 2498.
(2) **Hübner** op. cit. 2387.
(3) **Hubner** op. cit. 454.
(4) **Hubner** op. cit. 5669.
(5) **Hübner** op. cit. 2515 e **Vázquez Núñez**.—«*La epigrafía latina en la prov. de Orense*», Núm. 11, do «Bol. de la Com. Prov. de Mon. Hist. y Art. de Orense, T.º 1, Núm. 2, Maio de 1898.
(6) **Hübner** op. cit. 740.
(7) **Hubner** op cit. 861.
(8) **Hübner** op. cit.—A. 179.
(9) **Hübner** op. cit. 8555.
(10) **Hübner** op. cit. 365.
(11) Ref. de **Vázquez Núñez**, ao lugar últimamente citado.
(12) Léese certamente, según nos comunica:

BANDVE
E . . . . .

As demais letras están moi gastadas, pro con maor deteñimento tal vez sexa posíbel a compreta lectura por parte do noso amigo.

catro en Pontevedra e un en Ourense e que é nome que leva unha serra de Tras-os-Montes), *Bandexa, Bandelo* (dous en Lugo), *Bandesusaos, Bandín, Bandoxa, Bandón, Bandomil*... e do cal gardan os testos antigos dous *brigas* a él adicados na terra celta das Galias, *Bando-briga* e *Bondo-briga,* na actual Prusia Renana. (1)

O P. Fita comentando o nome de iste deus coida, seguindo n-esto o parecer de Bethan (2) a Bandue como divinidade femenina significando *deusa* sinxelamente fundado, en que «o irlandés e o erse falando de persoas prefixa o sustantivo *ban* ô masculiño pra formar o femenino: *banaba* (abadesa), *banbhard* (poetisa), *baniarla* (condeixa), *banrigh* (raiña), *bandía* (deusa)» (3); mais a aparizón da lápida de Bragança co simple

Ara romana do altar da dereita

BANDVE sin adxetivar, botoulle por terra a teoría que manifesta en outra ocasión tamén ô interpretar seguindo a Zeus, o BANDVAETOBRICO da lápida límica como un voto a Ceres facendo *hetho* = *frumenti* (4).

Mais adiante trocou de parecer e calificouno de númen andróxino *(Lunus, Luna.)* (1)

Murguía cita á Gándara lembrando que iste autor pon en comparanza ô deus ca fonte Bandusia dos Sabinos e co nóme xeográfico de Bande, e parez quedarse ca opinión de que se trate de o Marte galego, mais incrinándose á darlle caracter femenino tamén ata o punto de ter por presunta representazón súa a plancha de cobre que topada en Caldas de Reis representa unha figura de muller en actitude e vestimenta guerreira. (2)

Costa fai equivalente *Bando* a pugna, furia, violenza e a *haeto* a guerra ou combate e fala das *badhs* da mitoloxía irlandesa que eran varias irmáns, deusas, fadas ou feiticeiras, paralelizándoas cas Walkirias xermánicas e, seguindo a Hübner, coida que «un santuario consagrado a Bandua houbo de eisistir onde agora está o de N. S. de Hedra, Cova da Lúa, parroquia de Sta. Comba» (3) referíndose sin dúbida ô epígrafe trasmontano de *Cornelius Oculatus.* (4)

Pol-a sua banda Leite de Vasconcellos que n-unha parte dí que *Bandue* siñifica divino (5) n-outra espresa que a raíz *band* siñifica ordear, prohibir (6) e derradeiramente (7) cita a Schuchertt (8) que dá as verbas que seguen a Bandua como *epítetos* tópicos ou étnicos de caracter adxetival en ablativo, agás Ilienaico que pode ser unha verba separada.

A segunda liña da lápida parez ser un adxetivo que acompañe ô *Bandue,* simpático ôs epítetos adxetivaes cuia serie pode

(1) **D'Arbois de Jubainville,** H.—«*Les Celtas depuis les temps les plus anciens jusqu'en l'an 100 avant notre Ere*» París, 1904, páx. 98.

(2) «*Etruria céltica*» T.º II, páx. 52.

(3) P. Fidel **Fita.**—«Restos de la declinación céltica y celtibérica en algunas lápidas españolas».—«*La Ciencia Cristiana*», Madrid, 1878, páxs. 115, 116, 124 e 126.

(4) P. Fidel **Fita.**—«Lápidas romanas de Mostefro de Ribeira. Ayuntamiento de Ginzo de Limia en la prov. de Orense».—Bol. de la R. A. de la Hist. T.º LVIII, páx. 388, Maio 1911.

(1) Ref. de **Vázquez Núñez** no lugar derradeiramente citado.

(2) Manuel **Murguía.**—«*Galicia*» na col. «España y sus monumentos». Barcelona, 1888, páx. 159. Na páx. 154 fala de Bandia «deidad protectora de las aguas termales». Pro onde despraza mais a sua opinión e na «*Historia de Galicia*» 2.ª edizón La Coruña, 1901, páx. 664 e seguintes.

A praca da presunta Bandua reprodúcea Murguía tomada tal vez de **Neira de Mosquera** no «*Semanario Pintoresco Español*» de 10 de Octubre de 1852.

(3) Xaquín **Costa.** «*Mitología y literatura celtohispanas*» páxs. 232 e 233, nota 2.

(4) E a de Bragança, núm. 2498 de **Hübner** xa citado.

(5) **Leite de Vasconcellos.** «*Religiões da Lusitania*» volume II, páx. 66.

(6) Loc. cit. páx. 317.

(7) Loc. cit. Vol. III páxs. 219 e 220.

(8) «*Die iberische Deklination*».

observarse nas transcritas inscripzóns. Infelizmente non é posible ler senón as letras CAL . . CO fallando duas que tal vez desen o epiteto xentilicio de CALAICO marcado pol-a L crara na lápida. Non acertamos n-este ponto con outra interpretazón. (1)

As duas liñas que seguen están formadas pol-o *nomen* femenino da persoa que adica o moimento, E R . . A que puidera ser ERSIA (2) ou ERATA (3) ou ERARA (4) e mais pol-o *cognomen* R V e un trazo vertical que pode ser RVFINA (5), RVFIA (6) ou R V F A (7) lembrándonos de que pra Hölder (8) RVFVS é verba celta.

Por fin ven o V (otum) L (ibens) M (érito).

Así é que podemos postular ista lectura e traduzón:

Bandue calaico? Erata? Rufina? v (otum (libens) m (érito) [s (olvit)].

Erata? Rufina? [cumpreu] de boamente o voto moi debido que lle tiña feito a Bandue calaico?

Pra rematar faremos simpre menzón da pía bautismal, de pedra de gran, monolítica, decorada con arcos de ferradura e da tampa sepulcral deitada na cerca do adro da eirexa, tosca figurazón humana, de ancho rosto e brazos arrombados encol do peito, vestindo roupón floxo que cai en plegues tubulares ô longo da figura e baixo do que asoman os calzados pés, de mais moderna época.

E agardando que a fertuna nos proporcioe mais adiante ocasión pra ilustrar documentalmente moimento de tanto interés pra o arte e a arqueoloxía de Galiza ofrecemos ô «Seminario de Estudos Galegos» istas primicias da nosa descoberta facendo presente o noso fondo agradecimento á quenes nos axudaron con tanto celo como liberalidade n-es-

Ara romana do altar central

te empeño, en espezal ôs Sres. Cura Párroco de San Mamede de Estevesiños, cultísimo amigo, a D. Luís Bouza Trillo, de Vilagarcía de Arousa e destacando mais singularmente ainda ôs ilustres arqueólogos D. Manoel Gómez Moreno e D. Caietano de Mergelina que ademais de nos proporcioar as suas enseñanzas de mestres, ainda fixeron saír dos seus ficheiros materiaes inéditos e os en Mixós persoalmente adequeridos, modo eixemprar de facer cencia que perdurará nas nosas lembranzas.

No mes de Outono de 1928.

Fotografías do Dr. Caietano de Mergelina. Dibuxos do Dr. Mergelina e dos autores.

---

(1) Don Manuel Gómez Moreno propón **CADAGO** como lectura pra ista segunda liña, pensando tal vez que o ergueamento do trazo inferior da presunta L puidera corresponder a o comenzo da curvatura de unha D; mais ô toparse na mesma lápida a L de *libens* co mesmo erguemento fainos pensar n-unha peculiaridade do grubador da lápida mais que n-unha letra incompreta. Respecto â presunta G faremos constar que, en efecto, na lápida aparez mais pechado un pouco o trazo que compon a penúltima letra que a da primeira que é C, sin dúbida algunha.

(2) Temos o masculino na epigrafía asturicense:

ERSIVS · M · F · POL
ESVS etc.

Vide Marcelo **Macías** *«Epigrafía romana de la ciudad do Astorga. Addenda»* no Bol. C. P. de M. H. y A. de Orense, Tomo II, núm. 34.

(3) **ERATO** na Lusitania (C. I. L. núm. 90); **ERATVS** C. I. L. (núm. 1902).

(4) **ERARI** na Lusitania (C. I. L. núm. 458).

(5) Correntísimo na epigrafía romana.

(6)
L . RVFIO . MATERNO
AN · XV
L · RVFIVS · PATER
. . . . . .

na epigrafía asturicense. Vide **Macías**.—«Epigrafía romana de la ciudad de Astorga». Bol. Com. P. M. H y A. de Orense. «Tomo II, núm. 26, Maio, Xunio 1902.

(7) Conocido na epigrafía ourensana por duas lápidas a de **BOELIVS RVFUS (Hübner** 2530; **Vázquez Núñez,** 6) e a de **APRONIA RVFA (Vázquez Núñez,** Suplem. Núm. 10 da Epigrafía ourensana. B. C. P. M. O. T.º II, núm. 35 repetida por **Macías** coidándoa inédita no T.º IV, núm. 91).

(8) *«Alt—Celtischer Sprachst»*.

CATÁLOGO DOS CASTROS GALEGOS

PUBRICADO POL-A SEIZON DE PREHISTORIA
DO «SEMINARIO D'ESTUDOS GALEGOS» DE SANT-YAGO

CONSIDERAZÓNS FOLK-LÓRICAS

Pra meirande craridade, e tamén uniformidade d'iste Catálogo dos Castros Galegos, iremos eiquí seguindo o mesmo orde que temos seguido no estudo do folk-lore dos da bisbarra de Vilamarín, fascículo primeiro d'iste traballo, pondo por separado as especialidás que s'atopen, que sempre as hai.

OS HABITADORES DOS CASTROS.— Son unha dúcia os castros da parte de Célanova de que temos recollido algún folk-lore. D'esta dúcia, en catro somentes dise d'un xeito termiñante que señan cousa de mouros (Outeiro de Vimieiros, Outeiro de San Marcos, Furriolo e Castromao). E ainda somentes d'un hai propiamente notiza de qu'os mouros sigan vivindo n-il: o Castromao. Mesmamente, istes mouros son da caste especial en col da que xa temos chamado a atenzón: son mouros que *comen porco*... Ê o úneco caso da que temos chamado *leenda míteca* dos mouros. Hai, é certo, unha moura encantada no Outeiro de Vimieiros, mais esta moura, coma pol-o demais case todal-as da sua caste, ten mais de fada nórdica que de devota do *Zancarrón*. Esta moura do Outeiro de Vimieiros ten o caraute enganoso e fuxidío das ondinas e das serenas, é unha Loreley galega, semella compretamente indo-europeia. Ê, coma houbera dito un ocultistá da escola oriental, un *maya* da noite, coma si fora un engano astral da lua. E por si fora pouco, aparez na noite dos misteiros, na noite sagra de San Xohan. Os seus paralelos atópanse abondo no noso folk-lore, no de Portugal e mais no d'Asturias: é a *xana* asturián (véxase C. Cabal, *La mitología asturiana, Los dioses de la vida*, Madrid, 1925, páx. 71 e segs. e Aurelio del Llano, *Del folk-lore asturiano, Mitos, supersticiones, costumbres*, Madrid, 1922). Cabal estabrece a relación da *xana* con *Diana*, deusa que na Edade Meia convirteuse en demo, posto que xa San Martiño Dumiense fala dos qu'adoran *as dianas nas devesas* («*in silvis dianas*», *De correctione rusticorum*, citado por Cabal, lib. cit. páx. 116). A cita de San Martiño Dumiense é proba da eisistenza do mito na Galiza do seu tempo, e que é o mesmo mito, díο a conservanza do nome n-Asturias. O nome semella eisistir na Galiza en masculino; Cabal cita no seu apoyo a Rodríguez López, *Supersticiones de Galicia*, Madrid, 1910, páx. 173. Efeitivamente, evacuada a cita, atopamos: «Los fantasmas, que en algunos puntos llaman *xas*, van a los molinos á meterse con la gente á las heredades á robar el fruto y á las cuadras á ordeñar á las vacas». Non temos ningunha outra notiza do emprego d'iste nome. As *xanas* chámansc eiquí doncelas ou mouras, com'a que nos ocupa.

Os outros casos semellan pertencer á que temos chamado *leenda histórica* dos mouros. No mesmo Outeiro de Vimieiros dise termiñantemente que foron botados d'alí pol-os romanos, cos que tiveron grande guerra. A versión non deixa de ser importante pr'a teoría por nós sustentada da identificazón dos mouros cos habitadores pre-romanos da Galiza.

Mais eiquí atopamos outros habitadores que non son mouros: un xigante (Castro de Trelle), tres reis (Outeiro de Pazos) unha *témera* (Castro de Mourillós), indetermiña-

dos (Outeiro de Rubiós). Todo isto é merecente de menzón especial; eiquí somentes insistiremos en que *non sempre son mouros* os habitadores dos castros: moitas veces a *trasposizón* da leenda se non verificou, e a leenda ficou mais perto da versión míteca orixinal.

OS TESOUROS.—Hainos en Trelle, Vimieiros, Pazos, Mourillós e Ourille. A versión do que oi falar en lonxanas terras dos haberes acochados no Castro da sua freguesía, repítese no de Trelle. Ren temos qu'engader ô dito ô falarmos dos de Vilamarín.

No de Trelle hai que ter en conta duas formas de presentarse o haber: cabra e cabirto d'ouro e Virxe d'Ouro. As duas solen ser atopadas en moitos casos. A cabra e o cabirto son os que responden sen dúbida â tradizón mais antiga, embora poidérase achar contaminada co-a do Becerro d'Ouro da Bibria, xa que moitas vegadas, o tesouro ten tamén a forma esa. Tocantes â Virxe d'Ouro, debeu ser posta no canto d'outra imaxe, sen dúbida d'un ídolo. É lóxico que nos tesouros dos pagaos s'atopen ídolos de metal precioso; ora, a leenda medieval aponlle tamén ôs mouros o teren ídolos: nas historias dos Doce Pares de Francia, fálase d'unha estauta de Mahoma qu'habia na torre ond'estiveron Oliveros e outros dous pechados con Floripes, filla do almirante Balán, sitiados pol-as tropas d'iste, das que se defenderon os cristiaos guindándolles anacos do ídolo que desfixeran, despois de teren convertido a Floripes. Na *Crónica de Turpín* fálase do *Idolo de Mafomete* tamén de ouro que habia en Cádiz (lembranza cecais do tempo de Mel-Kart). Coidamos ser esta a espricazón mais doada.

A TRABE D'OURO.—Voltámola topar, en compaña da d'alquitrán, no Outeiro de Vimieiros; no de Trelle, son duas *minas* en lugar de trabes; no de Pazos, o alquitrán preséntase en figura d'un becerro (véxase o dito no parágrafo anterior), que semella ser d'ouro a pirmeira vista. Remitímonos ô dito no pirmeiro fascículo d'iste catálogo.

OS GARDIÁS DOS TESOUROS.—No Castro de Mourillós, o tesouro áchase custodiado por unha *témera*...

Perguntado ô informador en col de que caste de cousa era a témera, semella que respondeu que tiña algo así coma corpo de león, e que en resumidas contas, era cousa «que puña medo», un monstro.

Non sabemos arestora cal é a orixe d'esta verba, nin si compre relacioala co latín *tímeo*, temer ou *temere*, temeriamente, ou co verbo *témero*, emporcar, emponzoñar. A ideia dende logo pódese referir a calquera d'iles.

A témera non é, de todal-as maneiras, cousa d'iste mundo. Pódese entreter botándolle un gato negro. Tamén esta é cousa d'abondo repetida n-estas historias: de cote o inxenio humán atopa engados pra vencel-os encantos. Moita parte do contido da maxia consiste n-estas artimañas. É com'aquil mortal que pr'entrar vivo nos infernos, ponse unha pelexa de león e leva unha lira, pra qu'o Cancerbeiro pense que é Hércoles ou Orfeu. Tamén o Cancerbeiro podíase adormentar c'unha torta ou vica que se ll'ofrecía. Mais eiquí é un gato negro, o qual, co murícego, a curuxa, o corvo, o sapo, pertence â goecia ou máxia negra: é das bestas preferidas das bruxas, e o demo colle moitas vegadas a sua aparencia.

DESENCANTAMENTO DOS TESOUROS.—N-esto atopamos eiquí algunhas cousas intresantes. Temos cinco referenzas de desencantamento ou obtenzón do tesouro: Trelle, duas no Outeiro de Pazos, Mourillós, e Ourille.

En tres casos, o procedemento é tradizonal do desconxuro: un crego que en compaña d'algús homes vai faguer o desencantamento. N-un dos casos, referente ô Outeiro de Pazos, o crego morre o mesmo día en qu'iban principiar os traballos: as forzas ocultas gardadoras do tesouro ferírono enantes de que puxera en xogo o seu poder d'exorcista.

Na outra versión referente ô mesmo Castro, aconsellan que se non diga o nome de Xesús. O demo, pol-o tanto, anda no meio. É esta unha das cousas que mais á miudo se repiten.

No caso d'Ourille, o crego e os veciños, armados de libro, vela e un cabirto branco cos dentes negros (en certas versiós do *Libro de San Cipriano* aconséllase tamén o sa-

crifizo do cabirto—eiquí branco, ou seña, limpo coma *hostia pacífica*, co detalle torto e goético dos dentes negros), van faguel-o desencanto, e semella que conseguiron que s'abrira o subterráneo.

Notaremos a mistura do cristiao no crego e nos desconxuros, co pagao do sacrifizo (pagao, anque poida ter tamén forte lembranza xudaica: a lei antiga e a lei nova concurrindo â grande obra máxica).

(Continuaráse)

Arquivo Filolóxico e Etnográfico de Galiza

CEN ALCUMES POPULARES

Moitos dos seguintes alcumes, n-un comenzo verdadeiros motes con todal-as circustancias aldraxantes que levan consigo, están hoxe convertidos en nomes pra desiñar âs persoas; son como cáseque apellidos, e de algún sabemos que xa pasou como tal ô Rexistro. (1)

Hainos que denotan moita antiguidade. Transmitense de pais a fillos acomodándose ô xénero e inda â edade. Por eixempro, o vello *Caracón* deixou unha filla que ainda vive a quen chaman *Caracona;* ôs netos do Caracón chámanlle *Caracoíños*.

Tamén é moi frecuente o emprego de diminutivos e aumentativos, coma *Chonón, Choniño, Demón, Demiño*, etc. De moi poucos se sabe a orixe, que pol-o demais é do mais arbitrario: unha verba dita en certa ocasión con gracia, ou mal dita, un defeito físico ou moral anque poucas vegadas, un feito soado, algunha semellanza con animales, os oficios (a muller do guardia civil é a *sivila*), etc. etc.

Veleiquí algús eixempros das Rías Baixas:

Alsa-o-rabo, Allo, Arnal, Bicha, Bichoco, Bixaira, Bocheira, Bufa, Burateira, Cagaleite, Caga-na-cunca, Caga-na-tella, Caliteira, Can-do-cura, Capellana, Caracona, Carandela, Carallón, Carrandán, Carneiro, Carajilla, Carrizo, Carroucho, Carrupeira, Caveco, Condesa, Cotrancha, Currutaco, Calría, Champaina, Chincón, Choco, Chono, Chopo, Demo, Do-botiño, Doctora, Fazuda, Fedello, Fino, Gache-gatiño, Galleira, Ganana, Garameleiro, Gargalla, Grilo, Laberco, Lastaia, Lixeira, Lombo-de-peneira, Manita, Marquesa, Marreiro, Mixiña, Monteira, Morriña, Nanaina, Nostro-Siñoriño, Paco-Ru-o, Palluzo, Paxaxega, Papaina, Pava, Peliños, Peixiña, Perola, Petado, Peida, Pichona, Picona, Pinchela, Pinfoa, Pitoca, Pelexa, Poleira, Porqueira, Primera, Princesa, Prixela, Prásita, Queima-casas, Rata, Raxa-

(1) O estudo dos alcumes é unha das mais importantes partes do estudo do onomástico d'un país. Na nosa Terra os alcumes empréganse a cotio ainda anti'a xente das clases outas das cibdades, e coma na aldeia, trasmítense tamén ôs descendentes. Na aldeia, hai moitos labregos que chegan a esquecer os seus apellidos oficiás, os quales xeralmente se non empregan na vida privada. Moitas vegadas tennos pasado, pra sabermos os apellidos oficiás d'algún, termos que pergurtarllos a un picapleitos d'ises que hai en todos tados, que lles gusta andar metendo sempre o naris no xasgado: era o caseo que, pol-a saa afeizón pol-o papel sellado, os coñecia. Non é somentes o alcume o que s'emprega en lugar do apellido, senón o *nome do pai* ou *da nai*, o *nome do lugar*, o *nome do oficio*. Algús estudos a respeito dos alcumes, tense en Portugal. Qu'agora lembremos, hai un artigo de J. J. Nunes no número 71-76, vol. IV da Lusa, tidoado *Apelidos e alcunhas*, no que recolle algús empregados pol-os romanos e ôs que dá coma orixe: 1.º semellanza con bestas, 2.º ouxetos ôs que os alcuma los tiñan afeizón, 3.º qualidades físicas e morais, 4.º circustanzas da vida da persoa. Que veñen ser as qu'indica o noso querido colaborador R. M. L. O Sr. J. J. Nunes cita, collidos de D.º Carolina Michâelis os seguintes galego-portugueses dos sóculos XIII e XIV: *Avisamao* e *Avisimas, Bolsetro, Brazo, Caldeirón, Cifola, Chora, Coello, Coquiño, Corpancho, Dalande, Esgaravuña, Golparro, Maldoado, Malfadado, Mozudo, Porco, Praga, Redondo, Saco, Solaz, Tourceiro, Tormeol, Torrichao, Vello, Vulturiño, Zorro,* e *Zote*. Antr'iles atopamos varios apelidos (Caldeirón, Coello, Maldonado, Saco, Tenreiro, Vello) algús d'iles ilustres. Ben sabido é qu'os apelidos modernos veñen da Edade Meia, e que acarón dos patronímicos, os nomes de terra e os d'oficio, hai moitos que no comenzo foron alcumes. Sobr'isto dos alcumes, J. J. Nunes cita as verbas de Lang no seu *Liederbuch des Koenigs Denis von Portugal*, que traducimos: «Os galegos e portugueses teñen un'ha agada visión das particularidás persoaes, que se manifesta, coma nos antigos romanos, no gran número de sobrenomes que atopamos nos documentos... Ainda hoxe o pobo emprega con preferenza ôs sobrenomes *(alcunhas)* en lugar dos nomes de Familia.»

da, Riasa, Retroba, Rondeña, Sousanoca, Serena, Sete-gaiteiros, San-Niño-Dios, Sicho, Serrana, Subiela, Terra, Tixolo, Xosco, Xan-pichas, Xiraldillo, Xixona, Xouba.

Algunhas ouservazóns:

Alsa-o-rabo. A persoa que ten iste alcume tiña un merlo, e sempre lle andaba a decir: Alza o rabo, alza o rabo"... e quedoulle ise mote.

Arnal. Habia un home na Barbanza que tan malo era que d'unha vegada loitou c'un cán arrabeado, e matouno a dentadas. Por medo a coller a rabia foi onda un médico de Sant-Iago á que o tratase, mais o médico díxolle que non lle entrara a rabia do cán, porque inda tiña él mais rabia que o animal. A iste héroe barbanceiro puxéronlle *Arnal* de mote. Chámanse *arnales* a unha clás de lagartos e cobras que a xente ten por moi ponzoñosos. Pra sandar das suas mordedelas compre ouvir sete misas en sete irexas distintas. (1)

Can-do-cura chamaban ó único amigo d'un cura impopular.

Choco. Dous rapaces atoparon un ovo de galiña que aínda tiña o pito. Dixo un: «Quen nos dera unha galiña pra chocalo!» E o outro respondeu: «Chócoo eu! Chócoo eu!», e quedoulle de mote *choco.*

Chono. O diminuto familiar de Francisca é Chona.

Do botiño. Moi afeizoado de rapaz á andar con barquiños de cortiza nas pozas, quedoulle ise alcume.

Paxaxega. Cando era pequeno e pasaba pol-o camiño unha pita cega que había na casa) decía: «Paxa a xega pol-a corredoira». Ise é a orixe do alcume. (1)

Pinfoa. Fóiselle unha vegada o viño d'un barril e berrou: «Pinga foa, pinga foa!»

Princesa. Moza preguiceira. Os mozos cantábanlle: «A tí celestial princesa...» (2)

Queimacasas. A vella que nos dou istes datos díxonos: «Chámanlle así porque queimou unha casa. Xa de pequeno andaba sempre cos mixtos na mau.»

R. M. L.

---

(1) Temos ouvido dicir que n-unha gran zona, anque mais especialmente na bisbarra de Chantada, chaman *arnal* a toda casta de lagartos. Outros din que somentes ós lagartos grandes.

(1) Os defeitos de pronunciación solen ser dos que mais bulra fai a xente: arremedan ós tatexos, ós que fan *r* gutural, etc. A pronunciación palatal de *s* dase moitas vegadas, e en moitos casos é propia de probes d'espritio; a xente arremédaos sempre. E mais hai moitas pronunciacións normás de verbas que veñen d'ahi: *xabón* de *sapone, xarda* de *sarda, xerra* de *seria,* etc. García de Diego *(Gram. hist. gall.* p. 34) irai quince eixempros.

(2) Nótese a infruenza das oracións e recitados relixiosos na mente popular.

(Notas de V. R.)

OS HOMES, OS FEITOS, AS VERBAS

CULTURA PORTUGUESA.

A fermosa revista *Portucale* infórmanos da grande intensificazón do labor inteleitual da Universidade de Coimbra. Menciona os *Cursos de Ferias* (dos d'iste ano tiñamos nós recibido o programa por certo ilustrado con lindos deseños de D. Diogo, comprendendo cursos de língoa e literatura portuguesa, española, francesa, italiana, inglesa e alemá, historia, xeografía e arte de Portugal, excursiós, etc.); o *Instituto Alemao,* fundado pr'o intercambio con Alemaña, que pubrica un *Boletín* e ten unha bibrioteca de 6.000 volumes e mais de 80 revistas; a *Sala Italiana,* cos mesmos elementos; a *Sala Francesa,* o *Instituto Francés* que tamén funciona no Porto e en Lisboa; a *Sala do Brasil,* en orgaización aínda; o *Instituto Indiano,* que ha ser un bon núcleo d'estudos orientás; o *Instituto de Fonética Experimental* que traballa n-un Atlas lingüístico portugués; o *Instituto de Estudos Históricos e Filosóficos* que posee ricas coleizóns de Esfraxística, Numismática, Epigrafía, etc.; a *Asociaciao dos Estudantes de Letras,* con bibrioteca e cursos de língoas, etcétera.

Anúnciase a pubricazón de libros dos señores Ezequiel de Campos, Emmanuel Ribeiro, Visconde de Vila Moura, Tenente Afonso do Paço, Leão Martins, Conde d'Aurora e da *Guide Bleu* de Portugal e Illas, da casa Hachette, debida en parte a Raul Proença.

Compre engader a isto a Esposizón do libro portugués en Madrí, que foi un grande

éisito, e o número que ll'adicou a *Gaceta literaria*, no qual apareceu un artigo de Correa Calderón en col das relaciós de Galiza e Portugal que loubou moito a *Seara Nova*.

LIBROS

O DOUTOR DIABO, por Claudio Basto, Porto, Maranus, 1928.

Estrana e sinxela historia, que non é mais despois de todo—a mais da beleza do estilo e da ricura do lingoaxe—qu'unha cura feita por meio da trasmisión por vontade do pulo vital feita por un misteiroso doutor que resulta ser un home cheo de vida e de ledicia, un precursor da verdadeira meiciña. Con asunto tan sinxelo, fixo o gran erudito e elegante escritor, unha fermosa historia. A impresión de Viana do Castelo, cos seus paseios beira da Limia, seus xardís e suas magnolias, está ademais maxistralmente dada. Vivese o engado silenzoso anque ridente d'aquela bela cibdade nas primeiras horas da noite.

Ora: danos porventura iste libriño, algo das íntemas convicciós do Dr. Claudio Basto? Sería dino de se saber... «*A vis medicatrix naturae* não é uma fantasia»... «Essa fôrça esmorece por vezes, fraqueja, apatiza-se,—e a doença, não raro incompreendida, canta vitória fácil»... «esta fôrça nervosa... irradia fora de nós, por nós condicionada, e é acção no corpo alheio em que se introduz»... «Ha corpos apenas doentes por inércia, mas que albergam, no estado potencial, energia para sobreviver»... É acaso isto o que nos quer enseñar o noso amigo? Pol-a nosa parte, a conformidade é cumprida. V. R.

COMO FALAN OS BRAÑEGOS, por Antón Noriega Varela, Cruña, NÓS, 1928.

O poeta Noriega Varela ofércenos n-iste libro unha intresantísima recolleita de falares do pobo, das que tan precisas se nos fan, e que han ser a base fundamental dos nosos futuros estudos filolóxicos. Hai eiquí ditos, refrás, cántigas, contos, brincadeiras dos nenos, etc., recollidas somentes en vista do seu interés lingüísteco e que costituien unha aportazón de gran valor. Están recollidas todas nas terras de Mondoñedo, na Graña de Vilarente e arredores, onde o señor Noriega exerce o Maxisterio e son mais de mil eixempros que costituien a primeira serie, á que han seguir outras, que agardamos co meirande interés.

Co-iste van 17 volumes pubricados pol-a Editorial NÓS, cuio esforzo é dino da môr loubanza, xa que ten feito á Galiza o servibo de sacar á luz obras de pirmeira importanza literaria e centífeca que de non ser por ela cecais non houberan surtido á luz. S. N.

EL OBISPADO DE ASTORGA A PRINCIPIOS DEL SIGLO XIX, por Marcelo Macías, Ourense, 1928.

O ilustre mestre pubrica n-iste libro as curiosas notas d'un *Catálogo de todos los curatos, sus anexos, Conventos, Santuarios, ríos, lagos y otras particularidades que se comprenden en todos y cada uno de los 25 Arciprestazgos del Obíspado de Astorga*, manuscrito anónimo do ano 1799 en 43 folios, que ten no seu poder. No prólogo fai a descripzón do eixemprar e do seu contido, e trai diversas considerazós en col do tempo en que se fixo e da diócesis d'Astorga. Ven despois a pubricazón das intresantes notas xeográficas dos 25 arciprestádegos, e por fin as eruditas notas con que o ilustre editor avalora o libro. Dos arciprestádegos d'Astorga, os de Quiroga, Trives e Manzaneda, Robleda e Valdeorras pertencen a Galiza. Ten pol-o tanto pra nós ainda iste interés a derradeira obra do Dr. Macías. Das quince notas ilustrativas que pon, sete refírense a Galiza. S. N.

A EIREXA DE STA. MARÍA DE MIXÓS E AS SUAS ARAS ROMANAS, por F. Bouza Brey, M. Fontes Canal e X. Ramón Fernández Oxea, Cruña. NÓS, 1928.

Contén esta pubricazón do Seminario d'Estudos Galegos, Seizón de Arqueoloxía, o traballo xa coñecido dos nosos lectores, que remata n-iste mesmo número. Non hemos pol-o tanto dicir d'il ningunha cousa que dos nosos lectores non sexa coñecida.

REVISTAS

No número que ven, esta seizón bibriográfica terá un novo desenvolvemento, volvendo dar conta do sumario de todal-as revistas que se reciban e recensión dos artigos qu'ofrezan un intrés especial.

Asimesmo tencionamos precurar ôs nosos leitores a mais cumprida informazón do movemento centífeco e literario de Galiza e d'afora.

Imp. NÓS, Real, 36-1.º A CRUÑA

P A R D O

ÓPTICO CENTÍFICO

Preguntoiro, 32
SANTIAGO

San Andrés, 50
A CRUÑA

CASA EISCRUSIVAMENTE ADICADA A ÓPTICA CENTÍFICA

FOTOGRABADO

Si quer qu-os seus fotograbados sexan o mais perfeito posibres, convenlle envialos aos

Talleres de fotograbado ESPASA-CALPE S. A.

Ríos Rosas, 24-Apartado, 547 MADRID

Xa está a venda

O PORCO DE PÉ

(NOVELA)

por Vicente Risco.

OS PEDIDOS A NOSA ADMINISTRACIÓN

F. ROMAN E SACO

DROGUERIA

e FARMACIA

Pereira, 19

Teléfono 28

OURENSE

Use o novo cristal PUNTAL, fabricación de Zeis,
e escrusiva da

CASA DE LOS LENTES

Plaza Mayor, 18. OURENSE.

Droguería e Farmacia

LUIS FÁBREGA

Progreso, esquina a Luís Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE
Plumeiros **RAFIUM**

De mais dura qu'os de pruma e limpan millor. Véndese en todol-os estabrecimentos do ramo

Andrés Perille - OURENSE

Lea vostede

Os Camiños da Vida

por R. Otero Pedrayo.

BODEGAS GALLEGAS, PEARES E OURENSE
Viños finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE
LOS GALLEGOS blanco e tinto
Macía e Valeiras, Apartado 18 - Ourense

SANATORIO QUIRURGICO DE SAN LORENZO
SANTIAGO DE GALICIA
DE LOS PROFESORES

D. Fernando Alsina y **D. Antonio M. de la Riva**
CIRUJANO GINECÓLOGO

Establecimento dotado de todol-os elementos que exixen a terapéutica e a hixiene modernas, situado nas aforas da poboazón, moí cerca do paseo da Ferradura
Teléfono número 195
Pra detalles, calquera dos Direitores ou o Médico interno

A hixiene nos nenos

é a garantía da sua saúde física e moral o día de mañá.

No diario aseo dos nenos, emplee o **"Jabón Sales de la Toja"**, único que ás suas altas calidades meiciñás xunta toda a finura e prefume d'un xabón de tocador.

Contribuie ô perfeito desenrolo das criaturas e evita o perigo da escrófula e o raquitísmo.

1pta PASTILLA

JABÓN LA TOJA

ÚNICO EN EL MUNDO

O Xabrón da Toxa é o mellor.

Honra á Galicia no mundo enteiro

"NÓS" recomenda...

O GALO
por † Loís Amado Carballo — 3'00 ptas.

Margarida a da sorrisa d'aurora
por Evaristo Correa Calderón — 0'50 ptas.

De mín pra vós
por † Ricardo Carballal — 1'00 pta.

CONTO DE GUERRA
por Camilo Díaz Baliño — 2'00 ptas.

A fiestra valdeira
por Rafael Dieste — 2'50 ptas.

ESTEBO
por Xosé Lesta Meis — 3'50 ptas.

María Rosa
por Gonzalo López Abente — 1'20 ptas.

De Catro a Catro
por Manuel Antonio — 1'50 ptas.

Como falan os brañegos
por Antón Noriega Varela — 2'00 ptas.

Os Señores da Terra
por Ramón Otero Pedrayo — 2'50 ptas.

A Maorazga
por Ramón Otero Pedrayo — 2'00 ptas

O Estudante
por Ramón Otero Pedrayo — 2'50 ptas.

Dibuxos en Linoleum
por Xaime Prada — 2'50 ptas.

A tola de Sobrán
por Francisco Porto Rey — 0'80 ptas.

O Bufón d'El Rei
por Vicente Risco — 0'80 ptas.

O porco de pé
por Vicente Risco — 3'00 ptas.

Cantigas e verbas ao ar
por Xulio Sigüenza — 2'00 ptas.

Tríptico Teatral
por Antón Villar Ponte — 3'00 ptas.

HISTORIA SINTÉTICA DE GALICIA
por Ramón Villar Ponte — 5'00 ptas.

Doctrina Nazonalista
por Ramón Villar Ponte — 2'50 ptas.

En breve aparecerá

A LAGARADA

por R. Otero Pedrayo.

(Farsada dramática pra lér)